

Jacek Hajduk

PARNICKI, MALEWSKA
I DŁUGIE TRWANIE

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

PARNICKI, MALEWSKA
I DŁUGIE TRWANIE

Jacek Hajduk

PARNICKI, MALEWSKA I DŁUGIE TRWANIE

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Książka dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Filologicznego

RECENZENT

prof. zw. dr hab. Stanisław Stabryła

PROJEKT OKŁADKI

Agnieszka Winciorek

© Copyright by Jacek Hajduk & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Wydanie I, Kraków 2014
All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy.

ISBN 978-83-233-3677-8

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
JAGIELLOŃSKIEGO
www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-663-23-81, tel./fax 12-663-23-83
Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98
tel. kom. 506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl
Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

SPIS TREŚCI

0. Wstęp	7
0.1. Pisanie i rozumienie historii	7
0.1.1. Mit – metafora – narracja	7
0.1.2. Upadek jako koncept	9
0.2. Recepcja późnego antyku	10
0.3. Układ pracy	11
1. O nową historiografię	13
1.1. Odnawianie historii	13
1.1.1. Historiografia przed „Annales”	13
1.1.2. Historiografia modernistyczna. Pierwsze pokolenie „Annales”: Lucien Febvre i Marc Bloch	15
1.1.3. Drugie pokolenie: epoka Fernanda Braudela	17
1.1.4. Trzecie pokolenie: ekspansja nowej historiografii	19
1.1.5. Szkoła „Annales” w Polsce	21
1.1.6. Rzut oka na historiografię po modernizmie	22
1.2. Między zmianą a trwaniem: przedstawiciele nowej historiografii o późnym antyku	24
1.2.1. Teza Henriego Pirenne’a	24
1.2.2. Fernand Braudel: fałszywie typowa katastrofa	27
1.2.3. Peter Brown: całkowicie odrębna epoka	28
1.2.4. Początek Europy według Jacques’a Le Goffa	33
1.3. Historia odnowiona	35
1.3.1. Osiągnięcia szkoły „Annales”	35
1.3.2. Aparat pojęciowy	36
1.3.3. Jeszcze o metodologii	37
2. Powieść historyczna	39
2.1. Wokół wypowiedzi krytycznych i teoretycznych Józefa Ignacego Kraszewskiego	39
2.1.1. Walter Scott i powieść historyczna	39
2.1.2. Dwa typy powieści	43
2.1.3. Stosunek do przeszłości	48
2.1.4. Przełom wieków	51
2.2. Wokół publicystyki Teodora Parnickiego	53

2.2.1. Sytuacja powieści historycznej na początku XX wieku	53
2.2.2. Nowe zainteresowanie dawnym tematem	55
2.2.3. W kierunku biografii	56
2.2.4. Humanizm katolicki	58
2.2.5. Nowa poetyka powieści historycznej	60
2.2.6. W stronę fantastyki	65
2.2.7. Jaka będzie przyszłość powieści historycznej?	67
2.3. Na marginesie powieści historycznej	69
3. Prolegomena do interpretacji powieści późnoantycznych Teodora Parnickiego i Hanny Malewskiej	73
3.1. W stronę nowej powieści (proza historyczna Wacława Berenta i jej konteksty historycznoliterackie)	73
3.1.1. Powieść o kulturze	73
3.1.2. Opowieści biograficzne	76
3.2. W stronę nowej metafory	81
3.2.1. Tematyka rzymska w powieści historycznej (literatura obca)	81
3.2.2. Polska powieść dziewiętnastowieczna	82
3.2.3. Zwrot ku mitologii greckiej	86
3.2.4. Między mitem a historią	87
3.2.5. Rzym i chrześcijaństwo – rozdział tradycyjnego scalenia	99
3.2.6. Antyk w kinie i telewizji	102
4. Rzym – upadek czy trwanie?	107
4.1. Antyk Parnickiego, antyk Malewskiej	107
4.1.1. „Przy całej odmienności...”	107
4.1.2. Antyczne tworzywo dwudziestowiecznej powieści historycznej	109
4.2. Świat późnego antyku: historia uniwersalna	113
4.2.1. Tekst historii – epoka migracji	113
4.2.2. Tekst utworu – opowieść	121
4.2.3. Bóg zagląda w dusze ludzkie	126
4.2.4. „Nieznające końca rozpoczynanie”	128
4.3. Świat późnego antyku: historia konkretna	133
4.3.1. Tekst historii – <i>Basileia ton Romaion</i>	133
4.3.2. Tekst utworu – studium	138
4.3.3. Logos wygnany	143
4.3.4. Odnaleźć historię	151
4.4. Uwagi końcowe	153
4.4.1. Ostatni Rzymianie	153
4.4.2. Dwie historiozofie	156
Zakończenie	159
Bibliografia	161

0. WSTĘP

0.1. Pisanie i rozumienie historii

0.1.1. Mit – metafora – narracja

Ogólnie rzecz biorąc, problemem spajającym kolejne rozdziały niniejszej rozprawy jest kategoria trwania, która w świadomości dwudziestowiecznych badaczy (zaliczających się do francuskiej szkoły „Annales”) została poddana wnikliwej analizie, a w dziełach literackich minionego wieku (u Teodora Parnickiego i Hanny Malewskiej) znalazła twórcze odzwierciedlenie. Żadne pojęcie nie funkcjonuje jednak w oderwaniu od swojego kontekstu, czyli od innych pojęć. Wydaje się zatem stosowne, aby powiedzieć w tym miejscu kilka słów o kategorii, którą można by określić jako antagonistyczną względem trwania – o upadku¹.

Kategoria upadku jest jedną z najstarszych i najlepiej zdomowionych w historiografii koncepcji służących do konceptualizowania obrazów przeszłości, czyli narracji historycznej. Jak zauważa Jerzy Topolski, negatywnie nacechowane pojęcia typu: *decline, fall, collapse, decadence* czy *regression*, mają przeciwwagę w terminach oznaczających wzrost – *progress, growth, rise*. Na uwagę zasługuje fakt, że polskiemu terminowi „upadek” odpowiadają dwa angielskie, niekoniecznie w pełni synonimiczne *decline* i *fall*, z których drugi stanowi niejako skutek pierwszego². Tym samym wytworzyła się pełnia terminologiczna służąca opisowi przeszłości: upadki kontra wzrosty. Trzeba jednak pamiętać, że znajduje ona zastosowanie jedynie wówczas, kiedy historyk wpisuje w swoją narrację koncept możliwy do graficznego przedstawienia za pomocą sinusoidy, to znaczy gdy usiłuje on udowodnić, że po okresach zstępowania w dół (danej cywilizacji) następują okresy wstępowania (też w cywilizacji) w górę. Jest to popularny model, lecz niejedyny, o czym niejedno-

---

¹ Przewodnikiem będzie tu J. Topolski, zob. *idem, Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Poznań 2008, s. 169–179, 243–265.

² Zob. *ibidem*, s. 243.

krotnie będzie mowa w niniejszej pracy. Dwudziestowieczna historiografia modyfikuje ten model, czy wręcz zastępuje go nowym, wprowadzając inne przeciwstawienie: trwanie – uskok. Kładzie się tym samym nacisk nie na fakty, lecz na procesy. Szczególnie wdzięcznym tematem do ukazywania oraz opisywania wzrostów i upadków są i zawsze były dzieje wielkich imperiów – rzymskiego, bizantyńskiego, otomańskiego.

Takie rozumienie historii jest wynikiem właściwego europejskiemu kręgowi kulturowemu pojmowaniu czasu jako mającej początek i koniec linii – w tym przypadku linii falistej (sinusoidy). Linia ta może bądź prowadzić do wyraźnego *finis* (Sądu Ostatecznego) lub do punktu, który stanowi „przeskok” na wyższy poziom rozwojowy (na przykład w darwinizmie), bądź znaczyć ogólną odnowę (jak w antycznym stoicyzmie). Ważne wydaje się jednak to, że w świadomości europejskiej (szerzej: zachodniej) w dzieje jest zawsze „wbudowany” jakiś nadrzędny kierunek. Inaczej ma się rzecz na przykład w odniesieniu do kultur azjatyckich, w których pojmuje się czas w sposób punktowy czy oscylacyjny³.

W toku pracy przyjdzie mi niejednokrotnie użyć terminu „metafora” lub – bardziej konkretnie – „metafora historiozoficzna”. W stosownym miejscu termin ten zostanie objaśniony, teraz należałoby jednak nakreślić dla niego kontekst. Można przyjąć, że pojęciem szerszym niż metafora jest pojęcie mitu.

Jak pisze Jerzy Topolski:

Mity będące manifestacjami owych zakorzenionych sposobów pojmowania świata osadzają się w świadomości historyków, a tym samym funkcjonują w teoretyczno-ideologicznej (głębokiej, sterującej) warstwie narracji historycznej. Mają zatem wpływ na to, co historyk zamieszcza w warstwie logiczno-gramatycznej (informującej o przeszłości) oraz jakiej dokonuje perswazji. Z kolei zaś mity, które są stałym produktem powstawania, rozwoju i akumulowania się wiedzy, wrastają w narrację, wpływając na jej wartość z punktu widzenia konfrontacji ze źródłami. Można stwierdzić, że historiografia jest stałym tworzeniem takich mitów, a zarazem usuwaniem ich ze swego zasobu narracyjnego⁴.

I dalej:

Otóż za mit uważam sformułowania mające coś mówić o świecie, które uzyskały w sposób żywiołowy, bądź którym nadano (przez siły społeczne, polityczne czy inne), status prawd faktograficznych czy symbolicznych, nieweryfikowanych, „nieruchomionych”, w mniejszym czy większym stopniu zsakralizowanych⁵.

³ Zob. *ibidem*, s. 245.

⁴ *Ibidem*, s. 169.

⁵ *Ibidem*, s. 170.

Historyk proponuje także klasyfikację ogólną mitów:

- mity-opowieści o początkach – świata, ludów, państw itd.;
- mity-projekcje dotyczące przyszłości;
- mity historiograficzne: a) faktograficzne, b) teoretyczne;
- mity fundamentalne, zwane przez innych autorów metaforami fundamentalnymi.

Mnie, w kontekście rozprawy, będzie interesować ostatni typ. W jego obrębie za Topolskim wyróżniam z kolei: mit ewolucji, mit rewolucji, mit wzniosłości, mit koherencji, mit kauzalności, mit aktywizmu, mit determinizmu. Pierwszy z podtypów wyróżnionych przez Jerzego Topolskiego jest niejako glebą, z której wyrastają wzlot i upadek.

Mit ewolucji manifestuje się w pisaniu historii w duchu postępu osadzonego na osi chronologii i zawsze wiąże się z oceną zdarzeń i procesów z późniejszej perspektywy czasowej⁶. Przykładem takiej narracji może być ocenianie dorobku kulturowego starożytnej Grecji i starożytnego Rzymu przez pryzmat wkładu tychże w rozwój chrześcijańskiej, uniwersalistycznej, średniowiecznej, a w rezultacie – współczesnej Europy.

Przejawem mitu ewolucji są też porównania, których dokonuje nie tylko historyk (tworząc obrazy-analogie), ale także (nawet bezwiednie) odbiorca dzieła historycznego. Mogą to być porównania zarówno „poziome” (życie codzienne w Rzymie a życie codzienne w Grecji), jak i „pionowe” (relacje Zachód–Wschód w czasach wojen perskich a relacje Zachód–Wschód w czasach wojen krzyżowych).

0.1.2. Upadek jako koncept

Mit ewolucji, w który – jak wspomniałem – wpisuje się koncept upadku, sugeruje, abyśmy w procesie historycznym widzieli postęp lub zmianę. Ów „próg” (postęp, zmiana itd.) dzieje osiągają przez wzloty i upadki. Ta czy inna metafora służy jakby unaocznieniu teorii, która sama w sobie nie byłaby w stanie przemówić z wystarczającą siłą przekonywania.

Jerzy Topolski celnie zauważa:

Ta siatka metaforyczna, która od paru wieków funkcjonuje w historiografii, jest zrośnięta szczególnie silnie z mitem ewolucji tak, że autorzy, którzy odżegnują się od takich czy innych przejawów tego mitu (jako od porównania cywilizacji czy społeczeństw do organizmu), we własnej praktyce (także w narracji) posługują się metaforami biologicznymi i traktują je prawdopodobnie jako językowe „miejsca wspólne”, toposy⁷.

⁶ Zob. *ibidem*, s. 172.

⁷ *Ibidem*, s. 248.

Tymczasem, o czym nietrudno się przekonać, proces interpretacji dziejów w świetle mitu ewolucji trwa nieprzerwanie. Mimo że liczni autorzy wystrzegają się porównań z zakresu „przyrodoznawstwa”, metafora bynajmniej nie znika. Abstrahując od przykładów najbardziej rzucających się w oczy, jak „narodziny”, „wzrost”, „śmierć”, możemy przecież wymienić wiele określeń, które odsyłają nas w te obszary. Są to na przykład wszelkie porównania cesarstwa rzymskiego do wycieńczonego, broczącego czy martwego ciała.

Porównywanie państwa albo innego tworu społeczno-politycznego do organizmu nie wyczerpuje, oczywiście, teźże metafory (należącej do rezerwuaru mitu ewolucji). Została ona bowiem także rozszerzona o terminologię techniczną – stąd mamy: popadanie w ruinę, kruszenie się czy kolosa na glinianych nogach⁸. To porównywanie nie jest bynajmniej ograniczone do dowodzenia *stricte* historycznego. Fakt, że w takim samym stopniu bywa on wykorzystywany przez autorów powieści historycznych, legł u podstaw koncepcji niniejszej pracy, w której funkcjonowanie metafor historiograficznych omawiam zarówno w odniesieniu do historyków, jak i powieściopisarzy.

0.2. Recepcja późnego antyku

Recepcja kultury antycznej w Polsce wciąż pozostaje niewystarczająco zbadanym zjawiskiem. Mimo że studia nad związkami literatury polskiej ze starożytnością sięgają początków naszej rodzimej filologii klasycznej i obejmują wachlarz zagadnień, to próbę czasu przetrwały – jak się zdaje – tylko nieliczne. Stałe miejsce pośród opracowań owych związków mają z pewnością prace Tadeusza Sinki i Stanisława Stabryły. Wśród badaczy młodszych pokoleń trudno na razie wskazać nazwiska, które kojarzyłyby się szerszym kręgom z tą dyscypliną. Paradoksalnie, taka sytuacja nie dziwi. Studia komparatystyczne wymagają bowiem dwojakich zainteresowań. Z jednej strony domagają się one znajomości kultury antycznej i obu literatur klasycznych (greckiej i łacińskiej), z drugiej – umiejętnego i pewnego poruszania się po *universum* literatury polskiej.

W przekonaniu, że ciągnęła praca na rzecz wzbogacania tej dziedziny jest konieczna, utwierdziła mnie właśnie owa wciąż doskwierająca luka. Problem wydaje się mniejszy w przypadku poezji czy dramatu – obecności antyku u Leopolda Staffa, Stanisława Wyspiańskiego czy Zbigniewa Herberta poświęcano bowiem sporo uwagi jeszcze całkiem niedawno. Gorzej sprawa

⁸ Zob. *ibidem*, s. 250.

się ma z powieścią historyczną. Chociaż powieściopisarstwo historyczne dyskutowane było i jest w polskim literaturoznawstwie bardzo szeroko, to próba skonfrontowania tego piśmiennictwa z tłem historycznym, do jakiego odsyła (jak postulował zmarły przedwcześnie profesor Stefan Szymutko), należy do rzadkości. Badacze ostatnich dekad więcej uwagi poświęcają zagadnieniom teoretycznym, chętniej śledzą poglądy autorów na temat piśmiennictwa historycznego jako takiego, niż przyglądają się światom przedstawionym w tych dziełach.

Mój wybór padł na późny antyk. Pozwoli to – jak się wydaje – przyjrzeć się uważniej temu, jak epokę na nowo zdefiniowaną przez historyków opisują autorzy powieści.

0.3. Układ pracy

Na koniec tego wstępu kilka słów na temat merytorycznej zawartości niniejszej pracy. Rozdział pierwszy pod tytułem *O nową historiografię* stanowi rodzaj wprowadzenia metodologicznego. W jego pierwszej części prezentuję poglądy przedstawicieli francuskiej szkoły „Annales” na temat pisania historii – tak zwaną koncepcję długiego trwania; w drugiej przedstawiam poglądy francuskich historyków odnośnie do historiograficznej metafory zmierzchu i upadku cesarstwa rzymskiego; część trzecia zawiera rekapitulację ustaleń i aparat pojęciowy. Rozdział drugi pod tytułem *Powieść historyczna* dotyczy ewolucji tego gatunku w XIX i XX wieku. Analizy owego zagadnienia dokonuję z perspektywy krytycznoliterackiej, ze szczególnym uwzględnieniem wystąpień publicystycznych Józefa Ignacego Kraszewskiego (część pierwsza rozdziału) i Teodora Parnickiego (część druga). Rozdział trzeci, zatytułowany *Prolegomena do interpretacji powieści późnoantycznych Teodora Parnickiego i Hanny Malewskiej*, poświęcam takim zagadnieniom, jak opowieść biograficzna i powieść o kulturze, antyk w literaturze polskiej XIX i XX wieku, antyk w kinie i telewizji. Najbardziej obszerny z całej rozprawy rozdział czwarty (*Rzym – upadek czy trwanie?*) to analiza i próba interpretacji w duchu historii długiego trwania wybranych powieści autorstwa Teodora Parnickiego i Hanny Malewskiej. Omawiam kolejno: *Aecjusz, ostatni Rzymianin* i *Przemija postać świata* oraz trylogia *Twarz księżycy* (ze szczególnym uwzględnieniem jej środkowej części). Pracę zamykają uwagi o nośności metafory ostatnich Rzymian w Polsce Ludowej oraz o dwóch koncepcjach historiozoficznych, jakie stoją za prezentowanymi utworami.

Niniejsza rozprawa nie powstałaby bądź byłaby zupełnie inna, gdyby nie Profesor Stanisław Burkot, któremu dziękuję najgoręcej i w pierwszej kolejności. Wdzięczność za cenne uwagi pragnę wyrazić także Profesorowi Stanisławowi Stabryle i Profesorowi Tadeuszowi Budrewiczowi. Podziękowania za wsparcie kieruję też pod adresem Profesora Antoniego Bobrowskiego i Profesora Huberta Wolanina. Moja książka mogła się ukazać jedynie dzięki życzliwemu wsparciu władz Wydziału Filologicznego UJ i Instytutu Filologii Klasycznej UJ – z prawdziwą przyjemnością dziękuję więc Pani Prodziekan Profesor Dorocie Szumskiej i Panu Dyrektorowi Profesorowi Jerzemu Styce. Osobne podziękowania, nie mniej szczerze, zechcą również przyjąć: Alicja Hajduk, Małgorzata Bielecka-Hołda i Kamila Łabno.

BIBLIOGRAFIA

- Ankersmit F., *Historiografia i postmodernizm* [w:] *Postmodernizm. Antologia tekstów*, oprac. R. Nycz, Kraków 1997.
- Ankersmit F., *Narracja, reprezentacja, doświadczenie. Studia z teorii historiografii*, red. i wstęp E. Domańska, Kraków 2004.
- Augustyn, *Państwo Boże*, tłum. W. Kubicki, wstęp J. Salij, Kęty 1998.
- Bartoszyński K., *Teoria i interpretacja. Szkice literackie*, Warszawa 1985.
- Berent W., *Nurt*, Warszawa 1956.
- Berent W., *Żywe kamienie*, Wrocław 1992.
- Bloch M., *The Historian's Craft*, transl. P. Putnam, Manchester 1992.
- Błoński J., Jaworski S., Sławiński J. (red.), *Studia o narracji*, Wrocław 1982.
- Bocheński J., *Boski Juliusz*, Warszawa 1961.
- Bocheński J., *Nazo poeta*, Warszawa 1969.
- Boecjusz, *O pocieszeniu, jakie daje filozofia*, tłum. W. Olszewski, przyp. L. Joachimowicz, wstęp J. Legowicz, Warszawa 1962.
- Bolecki W., *Historia i biografia. „Opowieści biograficzne” Wacława Berenta*, Wrocław 1978.
- Bolecki W., R. Nycz (red.), *Poetyka, polityka, retoryka*, Warszawa 2006.
- Bowersock G.W., P. Brown, O. Grabar (ed.), *Late Antiquity. A Guide to the Postclassical World*, Cambridge, MA 1999.
- Braudel F., *Gramatyka cywilizacji*, tłum. H. Igalson-Tygielska, Warszawa 2006.
- Braudel F., *Historia i trwanie*, tłum. B. Geremek, przedm. B. Geremek, W. Kula, Warszawa 1971.
- Brown P., *Augustyn z Hippony*, tłum. W. Radwański, Warszawa 1993.
- Brown P., *Ciało i społeczeństwo. Mężczyźni, kobiety i abstynencja seksualna we wczesnym chrześcijaństwie*, tłum. I. Kania, Kraków 2006.
- Brown P., *Kult świętych. Narodziny i rola w chrześcijaństwie łacińskim*, tłum. J. Partyka, Kraków 2007.
- Brown P., *Świat późnego antyku. Od Marka Aureliusza do Mahometa*, tłum. A. Poździelna, Warszawa 1991.
- Budrewicz T., *Kraszewski i świat historii. Studia*, Kraków 2010.
- Bujnicki T., *Polska powieść historyczna XIX wieku*, Wrocław 1990.
- Bujnicki T., *Sienkiewicz i historia*, Warszawa 1981.
- Bujnicki T., *Światopogląd i poetyka. Szkice o powieściach historycznych Henryka Sienkiewicza*, Rzeszów 1999.
- Burek T., *Zamiast powieści*, Warszawa 1971.

- Burke P., *Preface* [w:] M. Bloch, *The Historian's Craft*, transl. P. Putnam, Manchester 1992.
- Burke P., *The French Historical Revolution. The Annales School, 1929–1989*, Stanford 1990.
- Burkot S., *Polskie podróżopisarstwo romantyczne*, Warszawa 1988.
- Burkot S., *Proza powojenna 1945–1980. Analizy i interpretacje*, Warszawa 1984.
- Burkot S., *Spory o powieść w polskiej krytyce literackiej XIX wieku*, Wrocław 1968.
- Bursztyńska H., *Henryk Sienkiewicz w kręgu oddziaływania powieści historycznych Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Katowice 1977.
- Bury J.B., *History of the Later Roman Empire* (vol. 1, 1889; vol. 2, 1923), London.
- Bylina S. et al. (red.), *Kultura staropolska – kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1997.
- Campbell J., *Bohater o tysiącu twarzy*, tłum. A. Jankowski, Poznań 1997.
- Chojnacki A., *Parnicki w labiryncie historii*, Warszawa 1975.
- Chomiuk A., *Powieść historyczna wobec zmian w historiografii (Przypadek Władysława Lecha Terleckiego)*, „Ruch Literacki” R. XLII, 2001, z. 5.
- Chomiuk A., *Przeszłość odnaleziona – „wpisy źródłowe” jako odmiana opowieści historycznej* [w:] R. Stachura, T. Budrewicz, B. Faron (red.), *Powieść historyczna dawniej i dziś*, Kraków 2007.
- Cieślakowska T., *Pisarstwo Teodora Parnickiego*, Warszawa 1965.
- Czapska M., *Europa w rodzinie*, Warszawa 1989.
- Czermińska M., *Czas w powieściach Teodora Parnickiego*, Wrocław 1972.
- Czermińska M., *Teodor Parnicki*, Warszawa 1974.
- Danek W., *Pisarz wciąż żywy. Studia o życiu i twórczości J.I. Kraszewskiego*, Warszawa 1969.
- Danek W., *Powieści historyczne J.I. Kraszewskiego*, Warszawa 1966.
- Dąbrowska M., *Conradowskie pojęcie wierności*, „Warszawa” 1964, nr 1.
- Dilthey W., *O istocie filozofii i inne pisma*, Warszawa 1987.
- Eco U., *Dopiski na marginesie „Imienia Róży”* [w:] *idem, Imię róży*, tłum. A. Szymański, Warszawa 1987.
- Encyclopaedia Britannica Online*, hasło: Crete, www.britannica.com [dostęp: 12 stycznia 2013].
- Feissel D., *Cesarz i administracja cesarska* [w:] C. Morrisson (red.), *Świat Bizancjum*, t. 1: *Cesarstwo wschodniorzymskie 330–641*, tłum. A. Graboń, Kraków 2007.
- Flusin B., *Triumf chrześcijaństwa i określenie prawowierności* [w:] C. Morrisson (red.), *Świat Bizancjum*, t. 1: *Cesarstwo wschodniorzymskie 330–641*, tłum. A. Graboń, Kraków 2007.
- Gibbon E., *Upadek cesarstwa rzymskiego na Zachodzie*, tłum. I. Szymańska, M. Szymański, Warszawa 2000.
- Gibbon E., *Zmierzch cesarstwa rzymskiego*, t. 1–2, tłum. S. Kryński, Warszawa 1960.
- Głowiński M., *Narracja historyczna – narracja w powieści historycznej* [w:] Ł. Grützmacher (red.), *Narracja, historia, fikcja. Dawne kultury w historiografii i kulturze*, Warszawa 2009.
- Głowiński M., *Powieść młodopolska*, Kraków 1997.

- Goethe J.W., *Wybór pism estetycznych*, wybór, oprac., wstęp T. Namowicz, Warszawa 1981.
- Grab A., *Ostryga i łaska. Rzecz o Hannie Malewskiej*, Kraków 2009.
- Grabowski M., *Literatura i krytyka. Część III*, Wilno 1838.
- Grant M., *Gladiatorzy*, tłum. T. Rybowski, Łódź 1987.
- Graves R., *Biała bogini. Gramatyka historyczna mitu poetyckiego*, tłum. I. Kania, Warszawa 2008.
- Graves R., *Herkules z mojej załogi*, tłum. H. Sibera-Breitkopf, A. Nowicki, Warszawa 1962.
- Graves R., *Mity greckie*, tłum. H. Krzeczowski, Kraków 2009.
- Grimal P., *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, tłum. M. Bronarska et al., Warszawa 1990.
- Grütmacher Ł. (red.), *Narracja – historia – fikcja. Dawne kultury w historiografii i literaturze*, Warszawa 2009.
- Gussow M., *Lacing His Fiction with History. Vargas Llosa Keeps a Latin American Literary Boob Booming*, „New York Times”, Thursday, March 28, 2002.
- Hamman A.G., *Życie codzienne pierwszych chrześcijan (95–197)*, tłum. A. Guryń, U. Sudolska, Warszawa 1990.
- Haussig H.-W., *Historia kultury bizantyńskiej*, tłum. T. Zabłudowski, Warszawa 1969.
- Heather P., *Imperia i barbarzyńcy. Migracje i narodziny Europy*, tłum. J. Szczepański, Poznań 2010.
- Heather P., *Upadek cesarstwa rzymskiego*, tłum. J. Szczepański, Poznań 2006.
- Herbert Z., *Napis*, Wrocław 1997.
- Hodges R., D. Whitehouse, *Mohammed, Charlemagne, and the Origins of Europe. The Pirene Thesis in the Light of Archaeology*, Ithaca, NY 1983.
- Hutcheon L., *Historiograficzna metapowieść: parodia i intertekstualność historii [w:] Postmodernizm. Antologia tekstów*, oprac. R. Nycz, Kraków 1997.
- „In terms of theological struggle”. *Meksykańskie zapiski Teodora Parnickiego*, oprac. T. Markiewka, „Pamiętnik Literacki” R. XCVIII, 2007, z. 4.
- Jacynowska M., *Historia starożytnego Rzymu*, Warszawa 1982.
- Janion M., *Humanistyka. Poznanie i terapia*, Warszawa 1974.
- Janion M., *Romantyzm, rewolucja, marksizm. Colloquia gdańskie*, Gdańsk 1972.
- Jeske-Choiński T., *Gasnące słońce*, Katowice 1957.
- Jeske-Choiński T., *Ostatni Rzymianie*, Katowice 1958.
- Jeż T.T., *Pogląd na powieść historyczną w ogóle*, „Przegląd Tygodniowy” 1878, nr 49–50.
- Juszczak A., *Retoryka a poznanie. Powieściopisarstwo Teodora Parnickiego*, Kraków 2004.
- Kaczkowski Z., *Zygmunt Kaczkowski o pismach Henryka Sienkiewicza*, „Gazeta Lwowska” 1884, nr 166–167.
- Kelly Ch., *Empire building [w:] G.W. Bowersock, P. Brown, O. Grabar (ed.), Late Antiquity. A Guide to the Postclassical World*, Cambridge, MA 1999, s. 184.
- Kerenyi K., *Dionizos. Archetyp życia niezniszczalnego*, tłum. I. Kania, Kraków 1997.
- Konończuk E., *W poszukiwaniu dostępu do przeszłości. O powieściach warsztatowych Hanny Malewskiej i Jacka Bocheńskiego*, Białystok 2009.

- Kott J., *O laickim tragizmie*, „Twórczość” 1945, nr 2.
- Kowalik K., Z. Krzak, *Tezeusz w labiryncie*, Wrocław 1989.
- Koziołek R., *Pisarz historii globalnej. Teodor Parnicki i jego „Ostatnia powieść”*, „Tygodnik Powszechny” 2003, nr 29, dodatek „Książki w Tygodniku”.
- Koziołek R., *Wstęp* [w:] T. Parnicki, *Tylko Beatrycze*, Wrocław 2001.
- Koziołek R., *Zdobyć historię. Problem przedstawienia w „Twarzy księżycy” Teodora Parnickiego*, Katowice 1999.
- Kraszewski J.I., *Rzym za Nerona*, Warszawa 1987.
- Kraszewski o powieściopisarzach i powieści*, oprac. S. Burkot, Warszawa 1962.
- Krawczuk A., *Julian Apostata*, Warszawa 1974.
- Krawczuk A., *Konstantyn Wielki*, Warszawa 1970.
- Krawczuk A., *Ostatnia olimpiada*, Wrocław 1976.
- Krawczuk A., *Poczet cesarzy bizantyjskich*, Warszawa 1992.
- Krawczuk A., *Poczet cesarzy rzymskich*, Warszawa 1986.
- Krawczuk A., *Ród Konstantyna*, Warszawa 1972.
- Krawczuk A., *Upadek Rzymu. Księga wojen*, Wrocław 1978.
- Krzyżanowski J., *Dzieje literatury polskiej*, Warszawa 1979
- Krzyżanowski J., *Z dziejów walterskotyzmu polskiego*, „Przegląd Współczesny” 1933, nr 130, t. XLIV.
- Kuderowicz Z., *Dilthey*, Warszawa 1967.
- Kuderowicz Z., *Hegel i jego uczniowie*, Warszawa 1984.
- Kula W., *Wokół historii*, Warszawa 1988.
- Kunczewicz P., *Dęby kapitolinińskie*, Warszawa 1970.
- Le Goff J., *Medieval Civilization: 400–1500*, transl. J. Barrow, Oxford 1994.
- Le Goff J., *The Birth of Europe: 400–1500*, transl. J. Lloyd, Oxford 2005.
- Lewis C.S., *Odrzucony obraz. Wprowadzenie do literatury średniowiecznej i renesansowej*, tłum. W. Ostrowski, Warszawa 1986.
- Ludorowski L. (red.), *Józef Ignacy Kraszewski. Twórczość i recepcja*, Lublin 1995.
- Łukasiewicz J., *Republika mieszaników*, Wrocław 1974.
- Łukasiewicz J. (red.), *Świat Parnickiego. Materiały z konferencji*, Wrocław 1999.
- Malewska H., *Creatio ex nihilo*, „Współczesność” 1966, nr 13.
- Malewska H., *Dokument a beletrystyka*, „Tygodnik Powszechny” 1945, nr 38.
- Malewska H., *O odpowiedzialności i inne szkice. Wybór publicystyki (1945–1976)*, Kraków 1987.
- Malewska H., *Przemija postać świata*, t. 1–2, Warszawa 1956.
- Malewska H., *Rozmowa pod Ariminum*, „Znak” 1993, nr 3.
- Malewska H., *Stanica*, Warszawa 1947.
- Malewska H., *Żywa i martwa literatura*, „Tygodnik Powszechny” 1945, nr 28.
- Markiewicz H., *Dopowiedzenia. Rozprawy i szkice z wiedzy o literaturze*, Kraków 2000.
- Markiewicz H., *Główne problemy wiedzy o literaturze*, Kraków 1980.
- Markiewicz H., *Polskie spory o powieść historyczną (do końca XIX wieku)* [w:] S. Bylina et al. (red.), *Kultura staropolska – kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1997.

- Markiewicz H., *Polskie teorie powieści. Od początków do schyłku XX wieku*, Warszawa 1998.
- Markiewicz H., *Pozytywizm*, Warszawa 1978.
- Markiewicz H., *Wymiary dzieła literackiego*, Kraków 1984.
- Markiewka T., *Dwa sny. Słowacki Teodora Parnickiego*, „Postscriptum Polonistyczne” 2009, nr 2 (4).
- Mills S., *Theseus, Tragedy, and the Athenian Empire*, Oxford 1997.
- Miłosz Cz., *Traktat moralny; Traktat poetycki*, Kraków 1996.
- Miłosz Cz., *Zniewolony umysł*, Kraków 1989.
- Mitosek Z., *Teorie badań literackich*, Warszawa 2005.
- Morrisson C. (red.), *Świat Bizancjum*, t. 1: *Cesarstwo wschodniorzymskie 330–641*, tłum. A. Graboń, Kraków 2007.
- Musset L., *Les Invasions: les vagues germaniques*, Paris 1965.
- Najder Z., *Przesłanie Josepha Conrada*, „Znak”, luty 2001, www.culture.pl [dostęp: 25 listopada 2010].
- Niemcewicz J.U., *Jan z Tęczyna*, Sanok 1855.
- Nowacka E., *Kommodus i Marcja*, Warszawa 1972.
- Nycz R., *Sylwy współczesne. Problem konstrukcji tekstu*, rozdz. 1: *Współczesne sylwy wobec instytucji literatury*, Wrocław 1984.
- Nycz R., *Współczesne sylwy wobec instytucji literatury [w:] Polska genologia. Gatunek w literaturze współczesnej*, Warszawa 2009.
- Olszewska M.J., *Drogi nadziei. Polska proza historyczna z lat 1876–1939 wobec kryzysu kultury*, Warszawa 2009.
- Opowiadanie historii*, oprac. J. Kałużny, Poznań 2003.
- Orzeszkowa E., *Kilka uwag nad powieścią*, „Gazeta Polska” 1866, nr 288.
- Ostrogorski G., *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 1967.
- Parnicki T., *Aecjusz, ostatni Rzymianin*, Warszawa 1967.
- Parnicki T., *Dzienniki z lat osiemdziesiątych. Notatki o własnej pracy literackiej*, Kraków 2008.
- Parnicki T., *Historia w literaturę przekuwana*, Warszawa 1980.
- Parnicki T., *I u możliwych dziwny...*, Warszawa 1979.
- Parnicki T., *Opowiadania*, Warszawa 1958.
- Parnicki T., *Szkice literackie*, Warszawa 1978.
- Parnicki T., *Śmierć Aecjusza*, Warszawa 1966.
- Parnicki T., *Twarz księżycy 1*, Warszawa 1961.
- Parnicki T., *Twarz księżycy 2. Opowieść bizantyńska z roku 450*, Warszawa 1961.
- Parnicki T., *Twarz księżycy 3*, Warszawa 1967.
- Pawlak M., *Aecjusz i barbarzyńcy*, Kraków 2007.
- Pirenne H., *History of Europe. From the End of the Roman World in the West to the Beginnings of the Western States*, transl. B. Miall, s.l. 2008.
- Pirenne H., *Medieval Cities. Their Origins and the Revival of Trade*, transl. Frank D. Halsey, Princeton 1969.
- Pirenne H., *Mohammed and Charlemagne*, transl. B. Miall, Mineola, NY 2001.
- Plutarch, *Żywoty równoległe*, t. 1, tłum. i wstęp K. Korus, Warszawa 2004.
- Pomorski J. (red.), *Metodologiczne problemy narracji historycznej*, Lublin 1990.

- Popiel M., *Wstęp* [w:] W. Berent, *Żywe kamienie*, Wrocław 1992.
- Postmodernizm. Antologia tekstów*, oprac. R. Nycz, Kraków 1997.
- Press L., *Życie codzienne na Krecie w państwie króla Minosa*, Warszawa 1972.
- „*Przy całej odmienności naszych postaw pisarskich...*”. *Listy Teodora Parnickiego do Hanny Malewskiej z lat 1960–1974*, oprac. A. Dobrowolski, „Pamiętnik Literacki” R. XCIV, 2003, z. 1.
- Renault M., *Król musi umrzeć*, tłum. K. Kochmańska, K. Bocian, Kraków 2005.
- Ricoeur P., *Pamięć, historia, zapomnienie*, tłum. J. Margański, Kraków 2007.
- Sadkowski W., *Parnicki*, Warszawa 1970.
- Sarnowska E., *Antyczne twórczość współczesnej powieści (Twórczość Teodora Parnickiego)*, „Meander” 1963, nr 2–3.
- Sienkiewicz H., *O powieści historycznej*, „Słowo” 1889, nr 99–101.
- Sienkiewicz H., *Quo vadis*, Warszawa 1961.
- Sinko T., *Antyk w literaturze polskiej. Prace komparatystyczne*, Warszawa 1988.
- Sinko T., *Hellada i Roma w Polsce. Przegląd utworów na tematy klasyczne w literaturze polskiej ostatniego stulecia*, Lwów 1933.
- Sławiński J., *Powieść z tezą*, „Nowa Kultura” 1956, nr 47.
- Stabryła S., *Hellada i Roma. Recepcja antyku w literaturze polskiej w latach 1976–1990*, Kraków 1996.
- Stabryła S., *Hellada i Roma w Polsce Ludowej. Recepcja antyku w literaturze polskiej w latach 1945–1975*, Kraków 1983.
- Stabryła S., *Zarys kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 2007.
- Stachura R., T. Budrewicz, B. Faron (red.), *Powieść historyczna dawniej i dziś*, Kraków 2007.
- Starowieyska-Morstinowa Z., *Epiczne wprawki*, „Tygodnik Powszechny” 1947, nr 36.
- Strzelczyk J., *Goci – rzeczywistość i legenda*, Warszawa 1984.
- Sulikowski A., „*Pozwolić mówić prawdzie*”. *O twórczości Hanny Malewskiej*, Lublin 1993.
- Szymutko S., *Parnicki – ostatni pisarz bytu* [w:] A. Brodzka, L. Burska (red.), *Sporne postaci polskiej literatury współczesnej. Kontynuacje*, Warszawa 1996.
- Szymutko S., *Przeciw marzeniu?*, Katowice 2006.
- Szymutko S., *Rzeczywistość jako zwątpienie w literaturze i literaturoznawstwie*, Katowice 1998.
- Szymutko S., *Zrozumieć Parnickiego*, Katowice 1992.
- Tazbir J., *Zakręty historii*, „Zdanie” 2011, nr 1–2 (148–149).
- Topolski J., *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Poznań 2008.
- Topolski J., *Prawda i model w historiografii*, Łódź 1982.
- Toynbee A.J., *A Study of History*, vol. 1–12, Oxford 1934–1961.
- Toynbee A.J., *Studium historii*, skrótu dokonał D.C. Somervell, tłum. i przedm. J. Marzęcki, Warszawa 2000.
- Uniłowski K., *Granice nowoczesności. Proza polska i wyczerpanie modernizmu*, Katowice 2006.
- Uniłowski K., *Koloniści i koczownicy. O najnowszej prozie i krytyce literackiej*, Kraków 2002.

- Veyne P. (red.), *Historia życia prywatnego*, t. 1: *Od cesarstwa rzymskiego do roku tysięcznego*, oprac. P. Brown et al., tłum. K. Arustowicz, M. Rostworowska, Wrocław 2005.
- Veyne P., *Imperium grecko-rzymskie*, tłum. P. Domański, Kęty 2008.
- Veyne P., *Początki chrześcijańskiego świata (312–394)*, tłum. I. Kania, Warszawa 2009.
- Vogt J., *Upadek Rzymu*, tłum. A. Łukaszewicz, Warszawa 1993.
- White H., *Poetyka pisarstwa historycznego*, red. E. Domańska, M. Wilczyński, Kraków 1999.
- White H., *Problem narracji we współczesnej teorii historycznej* [w:] J. Pomorski (red.), *Metodologiczne problemy narracji historycznej*, Lublin 1990.
- Wrzosek W., *Historia – kultura – metafora. Powstanie nieklasycznej historiografii*, Wrocław 1995.
- Wyka K., *Pogranicze powieści*, Warszawa 1974.
- Zamorski K., *Dziwna rzeczywistość. Wprowadzenie do ontologii historii*, Kraków 2008.
- Zawadzki T., *Edward Gibbon i jego dzieło* [w:] E. Gibbon, *Zmierzch cesarstwa rzymskiego*, t. 1–2, tłum. S. Kryński, Warszawa 1960.
- Ziomek J., *Hanny Malewskiej Księgi Kronik* [w:] idem, *Wizerunki polskich pisarzy katolickich. Szkice i polemiki*, Poznań 1963.

REDAKCJA

Jadwiga Makowiec

KOREKTA

Dagmara Małysza

SKŁAD I ŁAMANIE

Wojciech Wojewoda

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków

tel. 12-663-23-81, tel./fax 12-663-23-83